

Dr VLADANA PUTNIK PRICA, viši naučni saradnik
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Beograd, Republika Srbija
vladana.putnik@f.bg.ac.rs

UDK 72(497.1)"1918/1941"
614.2(497.1)"1918/1941"

pregledni rad / review article
primljeno / received: 15. 6. 2022.
prihvaćeno / accepted: 23. 11. 2022.

<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2023.1.put.45-66>

ODGOVOR ARHITEKATA JUGOSLAVIJE NA ZDRAVSTVENE IZAZOVE I KRIZE 1918–1941.*

APSTRAKT: Međuratni period na jugoslovenskom tlu bio je obeležen kulturnim, umetničkim i društvenim razvojem ali u isto vreme i ekonomskom i zdravstvenom krizom. Visoka stopa smrtnosti i kratak prosek životnog veka bili su prouzrokovani lošim stambenim uslovima i nedovoljno razvijenom svešću o neophodnosti dobre higijene. U svetlu takve nepovoljne zdravstvene slike, jugoslovenski arhitekti su na različite načine pokušali da aktivno učestvuju u njenom poboljšanju. Ovaj rad ima za cilj da sagleda kako su arhitekti svojim teorijskim i praktičnim radom na polju zdravstvene, stambene i školske arhitekture pomagali da se zdravstvena situacija promeni na bolje. Napori koji su jugoslovenski arhitekti sprovodili tokom međuratnog perioda na polju rešavanja zdravstvene krize predstavljaju temelje na osnovu kojih se u posleratnim godinama socijalističko društvo orijentisalo ka unapređenju zdravstvenih uslova svojih građana.

KLJUČNE REČI: arhitektura, zdravstvena kriza, Kraljevina Jugoslavija, moderna arhitektura

Uvod

Arhitektura u službi zdravlja bila je u dosadašnjoj istoriografiji povremena tema istraživača, kroz monografije, monografske članke i naučne rasprave. Međutim, celovitija studija odnosa između arhitekture i zdravlja predstavlja zadatak koji tek treba detaljnije istražiti. U svetlu sagledavanja društvenih kriza i načina na koji je arhitektonska delatnost reflektovala određene izazove, odnos jugoslovenskih arhitekata prema različitim aspektima krize čini se izuzetno važnom temom. Međuratni period je vreme velikih društvenih promena i razvoja, ali i ekonomske i političke krize, što čini važno poglavlje u istoriji i kao takvo je esencijalno za sagledavanje odnosa između arhitektonske prakse i druš-

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Kulturna baština i kriza: heritološki i arhitektonski aspekt“, koji finansira Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

tvenih izazova. Posebnu temu predstavlja zdravstvena kriza koja je bila prisutna na jugoslovenskom tlu tokom čitavog međuratnog perioda. Zbog uticaja koji je ova kriza imala na kvalitet života i društveni razvoj značajno je rasvetliti na koje su sve načine jugoslovenski arhitekti pokušali da odgovore na brojne zdravstvene probleme koji su potresali Kraljevinu.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca bila je po osnivanju neravnomerno razvijena, ali većinski agrarna država koja je prolazila kroz proces industrijalizacije i sistem savremenog kapitalizma. Država je funkcionisala kao parlamentarna monarhija, međutim česti izbori, promene vlada i brojne političke stranke uticali su na to da odnos države prema pitanjima socijalne zaštite bude nekonzistentan. Od uvođenja šestojanuarske diktature i promenom naziva države u Kraljevinu Jugoslaviju uvedena je i podela teritorije na devet upravnih oblasti, odnosno banovina, što je uticalo na sistem sprovođenja socijalne politike. Promene u državnoj politici i strukturi pratila je svetska privredna kriza, koja je u velikoj meri usporila proces modernizacije jugoslovenskog društva.¹

I pored turbulentne političke klime, međuratni period u Kraljevini SHS/Jugoslaviji obeležen je velikim iskorakom koji je načinjen u pravcu modernizacije.² Uprkos tom vidnom naporu, zdravstvena situacija u Kraljevini bila je prilično loša, o čemu svedoče službeni izveštaji oblasnih i sreskih sanitetskih referenata o sanitetskim prilikama kao i pisma iz različitih krajeva države Ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja povodom loših uslova rada u bolnicama.³ Prema nekim podacima, prosečan životni vek u Kraljevini Jugoslaviji iznosio je samo 28 godina i tokom treće decenije 350.000 stanovnika je preminulo od tuberkuloze.⁴ Beograd je bio jedan od evropskih gradova sa najvišim procentom smrtnosti od tuberkuloze.⁵ U Beogradu je to bio svaki četvrti Beograđanin, a 90% dece školskog uzrasta bilo je zaraženo nekim oblikom ove bolesti.⁶

¹ Мари Жанин-Чалић, *Историја Југославије у 20. веку* (Београд: Клио, 2013), 115, 144–150.

² Aleksandar Kadijević, „Ka održivoj sintezi: jugoslovenska međuratna vizuelna kultura u istoriografskom fokusu“, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918–1941*, urednici Aleksandar Kadijević i Aleksandra Ilijevski (Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, 2021), 11.

³ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 39, Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja Kraljevine Jugoslavije (MSPNZ), fascikla 1, arhivska jedinica 1, pisma upućena Ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja; М. Жанин-Чалић, *н. д.*, 124–126.

⁴ Ранка Гашић, „Туберкулоза на подручју Београда и мере за њено сузбијање између два светска рата“, у: *Историја медицине, фармације и народне медицине*, уредници Момчило Павловић и Надежда Педовић, (Београд, Зајечар: Институт за савремену историју и Историјски архив „Тимочка крајина“, 2007), 50–52.

⁵ Бранко Максимовић, „Комунално-технички проблеми: политика зеленила и градских паркова Београда“, *Београдске општинске новине*, 15. 4. 1930, 394; Владислав Миленковић, „Хигијена и станови Београда: поводом акције за борбу против туберкулозе“, *Београдске општинске новине*, 1. 6. 1930, 600–601; „Од свих европских градова престоница Београд има највише туберкулозних“, *Правда*, 9. 2. 1937, 15; Р. Гашић, „Туберкулоза на подручју Београда...“, 53.

⁶ Владимир Абрамовић, „Живот на градској маргини: здравствени, социјални и прехранбени аспекти живљења у Београду 1919–1941“, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae, veterinae*, 33, бр. 1, (2014), 167–169.

Zdravstvena kriza je ipak uticala na to da se poveća svest o značaju održavanja lične higijene. U tome su pomogle i brojne higijenske izložbe koje su organizovane u periodu između dva svetska rata.⁷ Centralni higijenski zavod osnovao je i Muzej higijene sa ciljem da poveća svest stanovništva o značaju higijene za zdravlje, kao i o bolestima i načinu lečenja.⁸ Godine 1929. osnovano je Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja koje je imalo za cilj da se posveti rešavanju zdravstvenog pitanja.⁹ Iako je tokom četvrte decenije podignut veliki broj zdravstvenih objekata, u godinama pred Drugi svetski rat sredstva za zdravstvo su smanjena za 20%.¹⁰

Cilj ovog članka jeste da sagleda teorijski i praktičan odgovor jugoslovenskih arhitekata na izazove zdravstvene krize koja je vladala širom zemlje u periodu između dva svetska rata. Fokus je stavljen na tri različita vida doprinosa u praksi: izgradnju zdravstvenih, stambenih i školskih objekata. Razlog zašto su ova tri arhitektonska tipa odabrana leži u činjenici da su kvalitet životnog prostora, infrastrukture zdravstvenog i obrazovnog sistema tri aspekta od kojih zavisi društveni standard, pa samim tim i zdravstvena slika stanovništva. Paralelnim sagledavanjem i analizom zdravstvene, stambene i školske arhitekture stiže se celovitija slika doprinosa jugoslovenskih arhitekata rešavanju zdravstvene krize tokom treće i četvrte decenije 20. veka.

Kritički i teorijski angažman jugoslovenskih arhitekata

U međuratnom periodu arhitekti su postali aktivni učesnici u kreiranju boljeg društva. Socijalna i humana uloga arhitekture stavljena je u prvi plan od strane mnogih istaknutih nosilaca modernih načela. Od osnivanja 1928. godine, Međunarodni kongres za modernu arhitekturu (*Congrès internationaux d'architecture moderne* – CIAM) raspravljao je na svojim skupovima o problemima savremenog života i kako ih prevazići uz pomoć arhitekture. Skupovi su bili tematski organizovani, pa se debatovalo i o arhitekturi stambenih, školskih i zdravstvenih objekata.¹¹

⁷ „Прексутра, на Преображење, отвара се Хигијенска изложба“, *Правда*, 18. 8. 1933, 6; Јасмина Милановић, „Материнско удружење и Српска мајка у борби за здравствену заштиту жена и деце“, у: *800 година српске медицине*, уредник Зоран Вацић (Београд: Српско лекарско друштво, 2017), 456.

⁸ Злата Вуксановић Мацура, Ангелина Банковић, *Мере града: карте и планови из Збирке за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда* (Београд: Музеј града Београда, 2018), 196.

⁹ Биљана Мишић, „Средњоевропски утицаји на развој београдске архитектуре 1919–1941.“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 2019), 458.

¹⁰ Тадија Стефановић, „Токови у српској архитектури (1935–1941)“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 2014), 124.

¹¹ Mia Roth-Čerina, „Utjecaj pokreta za odgoj u prirodi na razvoj paviljonske škole: odabrani europski i hrvatski primjeri iz 30-ih godina 20. stoljeća“, *Prostor*, 19, br. 1, (2011), 70; Jean-Louis Cohen, *L'Architecture au futur depuis 1889* (Paris: Phaidon, 2012), 195, 198.

Jugoslovenski arhitekti nisu bili ravnodušni prema ovoj situaciji i veoma brzo se značajan broj njih okrenuo idejama koje su zastupali evropski modernisti. Kako je Ljiljana Blagojević istakla, mnogi modernisti, a među njima i jugoslovenski, bili su zainteresovani za socio-medicinske aspekte moderne arhitekture.¹² Većina je bila pretplaćena na inostrane stručne časopise, od kojih je među najzastupljenijim bio francuski *L'Architecture d'aujourd'hui*. Činjenica da je samo ovaj časopis 1934. i 1939. godine izdao broj posvećen bolničkoj arhitekturi svedoči koliko je tipološki razvoj zdravstvenih objekata bio u usponu u Evropi.¹³ Podstaknuti publicističkim radom kolega iz inostranstva, i jugoslovenski arhitekti su bili sve aktivniji kao kritičari i teoretičari. Selimir Dumengjić, rukovodilac Škole narodnog zdravlja, bavio se pored projektovanja i teorijskim radom na polju zdravstvene arhitekture. Tokom međuratnog perioda objavio je niz članaka u stručnim časopisima poput *Tehničkog lista*, *Arhitekture* i mnogim drugim. Među najagilnijima na tom polju bio je Ernest Vajsman, koji je u publikaciji o Sanatorijumu tuberkuloze kosti i zglobova u Kraljevici, koji je projektovao sa Miroslavom Delićem, izneo manifest nove arhitekture. Vajsman je apelovao na arhitekta da preuzmu odgovornost i aktivno deluju kroz svoju arhitekturu na rešavanje društvenih problema.¹⁴

Pod uticajem evropskih primera, beogradski arhitekti su počeli sve više da govore o neophodnosti higijenskog stana. Među prvim jugoslovenskim arhitektama koji su isticali značaj socijalnih stanova bio je Branko Tanazević, koji je već 1919. godine objavio članke na tu temu.¹⁵ Za male higijenske radničke stanove naročito se zalagao Jan Dubovi. Godine 1926. on je u časopisu *Savremena opština* objavio svoj predlog radničkog dupleks stana sa podelom na dnevnu i noćnu zonu površine od 36 do 38 m².¹⁶ Dubovi je čak ponudio rešenje kako da se Jatagan-mala kao najveće nehigijensko naselje u Beogradu pretvori u uređen i zdrav ambijent za život.¹⁷ Branko Maksimović je takođe bio jedan od agitatora funkcionalnih i higijenskih aspekata savremene arhitekture. Na polju stambene arhitekture isticao je značaj velikih prozorskih otvora, krovnih terasa za sunčanje, kao i multifunkcionalnih prostorija sa krevetima na razvlačenje ili spuštanje iz zidne niše. U *Beogradskim opštinskim novinama* je kritikovao Opštinu grada Beograda zbog nedostatka strategije u pogledu formiranja većeg broja higijenskih stanova i školskih zgrada.¹⁸ Kada su u pitanju objekti obrazovanja, Maksimović je

¹² Ljiljana Blagojević, *Itinerari: Moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića* (Beograd: Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet, Službeni glasnik, 2015), 101.

¹³ *L'Architecture d'aujourd'hui*, 9, (1934); *L'Architecture d'aujourd'hui*, 9, (1939).

¹⁴ Tamara Bjažić Klarin, *Ernest Weismann: društveno angažirana arhitektura 1916.-1939* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski muzej arhitekture, 2015), 76–77.

¹⁵ Б. Мишић, н. д., 549.

¹⁶ Јан Дубови, „Раденичка кућа и Раденички дом”, *Савремена општина*, 2, (1926), 75–79.

¹⁷ Дијана Милашиновић Марић, *Архитекта Јан Дубови* (Београд: Задужбина Андрејевић, 2001), 57–58; Б. Мишић, н. д., 551.

¹⁸ Бранко Максимовић, „Комунално-технички проблеми: рационализам модерних станова за минимум egzистенције”, *Београдске општинске новине*, 5. 5. 1930, 487–488, 490.

naročito isticao značaj zelenila za decu i omladinu, zalažući se za u svetu aktuelan paviljonski tip škole podignut na velikoj zelenoj površini.¹⁹ Još jedan opštinski arhitekta, Vojin Simić, aktivno je propagirao ugledanje na Bečku opštinu za izgradnju radničkih stanova.²⁰ On je takođe bio jedan od članova komisije za izgradnju kompleksa Opšte državne bolnice u Beogradu, zalažući se za neophodnost obilaska najmodernijih bolnica u inostranstvu, kao i za uređenje zelenila unutar kompleksa.²¹ Kritičke članke su objavljivali i Dragomir Popović i Danica Tomić Milosavljević. Njihov kritički i teorijski rad sproveden je i kroz projekte koje su oni i njihove kolege izrađivali i izvodili.

Arhitektura u službi zdravstva

Kako su i veći centri Kraljevine bili u ozbiljnom deficitu savremenih zdravstvenih kapaciteta,²² već od početka treće decenije započinje izgradnja novih bolničkih zgrada, naročito onih specijalizovanih za lečenje tuberkuloze. U tom periodu lečenje tuberkuloze je bilo bazirano na helio i aeroterapiji, te su novopodignuti objekti morali da zadovoljavaju uslove kako bi se lečenje efektivno sprovodilo.²³ Funkcionalizam i ekonomičnost moderne arhitekture pokazali su se kao najlogičniji put razvoja arhitekture zdravstvenih objekata.²⁴

Prve građevine u službi zdravstva podignute su već početkom treće decenije. Tako je 1922. godine u Sarajevu sagrađen Tuberkulozni dispanzer, a zatim i Državno dečje oporavište na Palama.²⁵ U Novom Sadu je 1925. godine podignut Dom narodnog zdravlja.²⁶ U Beogradu se 1927. godine podiže prva građevina javne namene sa odlikama moderne arhitekture – Hirurško-urološki paviljon prema izmenjenom projektu arhitekta Branislava Kojića iz 1925. godine.²⁷ Kojić je tokom svog višegodišnjeg rada na nacrtu paviljona sarađivao sa dr Koenom, koji je insistirao na dobroj osvetljenosti i komunikaciji. Proizvod ove saradnje doprineo je da osnova građevine bude u obliku latiničnog slova „H“ bez unutrašnjih dvorišta i sa terasama za bolesnike.²⁸ Godine 1930. gradi se

¹⁹ Бранко Максимовић, „Нова школа – савремена архитектура у школској реформи“, *Београдске општинске новине*, 15. 7. 1930, 707–708.

²⁰ Zlata Vuksanović Macura, *Život na ivici: stanovanje sirotinje u Beogradu 1918–1941* (Beograd: Orion Art, 2012), 239; Б. Мишић, *н. д.*, 552.

²¹ AJ, 39-1-1.

²² Tamara Bjažić Klarin, *Za novi, ljepši Zagreb! Arhitektonski i urbanistički natječaji međuratnog Zagreba 1918.-1941.* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2020), 73.

²³ Zrinka Barešić Marinić, *Arhitektica Zoja Dumengjić* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2020), 74.

²⁴ Т. Стефановић, *н. д.*, 124.

²⁵ „Tuberkulozni dispanzer u Sarajevu“, *Ilustrovani list*, 2. 11. 1922, 13.

²⁶ *Илустровани лист*, 21. 6. 1925, 29.

²⁷ AJ, 39-62-1407; Снежана Тошева, *Градитељство у служби државе: Делатност и остварења Архитектонског одељења Министарства грађевина 1918–1941* (Београд: Музеј науке и технике и Друштво конзерватора Србије, 2018), 86, 230–231; Б. Мишић, *н. д.*, 462–463.

²⁸ AJ, 39-62-1407; Снежана Тошева, *Бранислав Кojiћ* (Београд: Грађевинска књига, 1998), 26–28.

novi Dezinfekcioni zavod u Beogradu, takođe u duhu ranog modernizma. Još jedan modernistički zdravstveni objekat podignut u Beogradu bila je Poliklinika za kožno-venerične bolesti prema nacrtu Mihajla Popovića, koja je po izgradnji 1938. godine predstavljala najsavremeniju instituciju ove vrste na Balkanu.²⁹ Među izgrađenim bolnicama ističe se i Gradska bolnica – Zadužbina Nikole Spasića, sagrađena i otvorena 1935. godine prema projektu arhitekta Ignjata Popovića iz 1933. godine u duhu umerenog modernizma. Građevina je posedovala savremen sistem parnog grejanja, liftove, funkcionalan mobilijar i terase za sunčanje.³⁰ Od izuzetno inovativnih primera bolničke arhitekture izdvaja se spomen-bolnica kralja Aleksandra I u Demir Kapiji, izvedena prema projektu Časlava Đorđevića između 1936. i 1938. godine.³¹ Đorđevićovo rešenje odiše spojem moderne arhitekture, ar dekoa i ekspresionizma, nesvakidašnjim za ovaj arhitektonski tip.

Pošto je Zakonom o Univerzitetu 1905. godine planirano osnivanje Medicinskog fakulteta u Beogradu, započela je izgradnja Opšte državne bolnice na prostoru nekadašnjeg „Vojničkog polja“.³² Tokom međuratnog perioda arhitekti Ministarstva građevina aktivno su radili na izgradnji tog bolničkog kompleksa. Svetozar Jovanović je 1922. godine projektovao Fiziološki i Histološki institut.³³ U periodu od 1927. do 1932. godine podignut je Paviljon za grudobolne prema projektu arhitekta Dragomira Tadića.³⁴ Iako u akademskom maniru, paviljon je izveden tako da je zadovoljavao tadašnje potrebe pulmologije i danas služi svojoj prvobitnoj nameni. Svi objekti podignuti u međuratnom periodu formirali su skladnu celinu sa onima od pre Prvog svetskog rata. Paviljonsko-koridorski sistem bolničkog kompleksa bio je vezan podzemnim i nadzemnim hodnicima. Na ovom zahtevnom projektu radili su arhitekta Ministarstva građevina Dimitrije Pujić i arhitekta Opšte državne bolnice Svetozar Miletić.³⁵ U Nišu se takođe u okviru Državne bolnice grade novi objekti, poput modernističkog Hirurškog paviljona arhitekta Gojka Todića iz 1936. godine.³⁶

Jugoslovensko društvo za izučavanje i suzbijanje raka iniciralo je izgradnju Instituta prema najsavremenijim standardima. Tom prilikom je poslat jedan stručnjak u inostranstvo kako bi obišao zdravstvene objekte ovog tipa. Po povratku u zemlju, u saradnji sa arhitektom Predragom Zrnićem, razrađen je projekat i zgrada je počela da se gradi 1939. godine. Radovi na eksterijeru su završeni 1940. godine.

²⁹ Угљеша Давидовић, „Двадесет година Општине београдске: Дирекција за социјално и здравствено старање“, *Београдске општинске новине*, 1. 1. 1930, 13; Саша Станковић, *Влада Илић: први модерни градоначелник Београда* (Београд: Albion Books, 2018), 215–216.

³⁰ Istorijски архив Београда (IAB), фонд Општине града Београда (OGB), fascikla 2134; Ranka Gašić, „Osnivanje Gradske bolnice u Beogradu 1935“, *Istorija 20. veka*, br. 1, (2012), 63–76; Т. Стефановић, н. д., 125–126; С. Станковић, н. д., 212; Б. Мишић, н. д., 472.

³¹ Т. Стефановић, н. д., 132–134.

³² Бранко Максимовић, *Идеје и стварност урбанизма Београда 1830–1941*. (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 1983), 50.

³³ С. Тошева, *Градитељство у служби државе...*, 206–207.

³⁴ „Освећење и отварање новог павиљона за грудоболне“, *Политика*, 16. 6. 1932, 9.

³⁵ AJ, 39-1-1.

³⁶ Т. Стефановић, н. д., 134; С. Тошева, *Градитељство у служби државе...*, 206.

Kapacitet bolničkog dela je bio 150 postelja. U skladu sa Zrnićevim metodom, objekat je odisao funkcionalističkim načelima. Osnova je rešena u vidu ćirilichnog slova „G“, sa simetričnim pročeljem. Na krajevima su dva prizemna aneksa, ulaz je postavljen centralno, dok fasadno platno odlikuju bezornamentalnost i trakasti niz prozora. Poslednji sprat je delimično uvučen, a jarbol je postavljen u najvišoj zoni tačno iznad ulaza. Fasadu bočnog krila preseca stepenišni trakt u vidu vertikalnog volumena koji se završava parom okulusa. Kako je i bilo predviđeno, Zavod je nazvan po knezu Pavlu, u znak zahvalnosti za pomoć prilikom realizacije ovog značajnog projekta.³⁷ Još jedan zdravstveni objekat je nazvan po knezu namesniku – Radnički sanatorijum u Knez Selu kod Niša, koji se svrstava među najznačajnija modernistička ostvarenja na polju bolničke arhitekture.³⁸

Među projektantima koji su ostavili dubok trag na polju unapređenja zdravstvene arhitekture posebno mesto zauzima Milan Zloković. Tokom međuratnog perioda projektovao je Zakladnu bolnicu Stevana Semzea u Somboru (1934), Hiruršku kliniku Medicinskog fakulteta u Beogradu (1939) i Dom narodnog zdravlja u Risnu (1938–1941).³⁹ Ipak, njegovim antologijskim delom smatra se Univerzitetska dečja klinika u Tiršovoj ulici u Beogradu (slika 1). Pri izradi projekta Zloković je sarađivao sa osnivačem i direktorom klinike dr Matijom Ambrožičem, profesorom Medicinskog fakulteta i najistaknutijim pedijatrom u Jugoslaviji.⁴⁰ Ovo vrhunsko ostvarenje bolničke arhitekture projektovano je na liniji ideja Alvara Alta i drugih evropskih modernista. Bolničke sobe su bile odlično provetrene, osvetljene i sa izlazom na terase. Spoj funkcionalnosti i likovnosti građevine predstavlja vanredan iskorak u razvoju beogradskog modernizma. Radovi na zgradi su započeli 1936, a završeni su 1940. godine.⁴¹

U Zagrebu dr Andrija Štampar osniva 1926. godine Školu narodnog zdravlja u okviru Higijenskog zavoda. Cilj škole bio je da se unapredi loša infrastruktura zdravstvenog sistema kako bi se poboljšao higijenski i zdravstveni standard. U toj instituciji arhitekti poput Slavka Delfina, Ive Bartolića, Juraja Bertola, te Selimira i Zoje Dumengjić specijalizovale se za projektovanje zdravstvenih objekata. Prema projektima Zoje Dumengjić realizuju se Zarazni paviljon Gradske zarazne bolnice u Zagrebu (1934), Dečje lečilište za tuberkulozu u Šumetlici (1936–1938), Paviljon za tuberkulozu i Zarazni paviljon Opšte bolnice u Varaždinu (1936–1942), dok mnogi njeni projekti ostaju nerealizovani.⁴² U svojoj arhitekturi, Zoja Dumengjić se vodila idejama internacionalnog

³⁷ „Завод Кнеза Павла за изучавање и лечење рака биће најмодернији научни институт у јужној Европи“, *Време*, 14. 8. 1940, 7; Т. Стефановић, *н. д.*, 128–129.

³⁸ Т. Стефановић, *н. д.*, 141.

³⁹ Лј. Благојевић, *н. д.*, 105–107.

⁴⁰ Интересант је податак да је Злокović желео да пројектује базен у оквиру клинике, али је Амброжић тражио да се ипак не изведе. АЈ, 39-62-1421.

⁴¹ Вања Панић, *Милан Злокović: афирмација модернизма* (Београд: Архитектонски факултет, 2011), 89–95; Т. Стефановић, *н. д.*, 126; Лј. Благојевић, *н. д.*, 106.

⁴² Од 25 пројеката болница Зоја Думенгић је у својој каријери успела да реализује свега шест. Ипак, за време рада у Школи народног здравља од 22 пројекта здравствених објеката (болнице, амбуланте, домови здравља, итд.) две трећине је изведено. Видети: Дарја Радовић Маћеић, *Moderna*

stila, zahvaljujući brojnim studijskim putovanjima po Evropi, primenjujući u praksi teorijske parametre za savremene potrebe lečenja.⁴³ Kao Zloković u Beogradu, tako i Z. Dumengjić gradi bolnice sa prostranim, osunčanim i provetrenim sobama, sa širokim terasama za sunčanje bolesnika. Po istom principu i arhitekta Lavoslav Horvat projektuje Banovinsku bolnicu u Splitu (1930–1940).⁴⁴

Slika 1 – Univerzitetska dečja klinika u Beogradu, arh. Milan Zloković, 1936–1940. (kolekcija Vladane Putnik Price)

Osim Škole narodnog zdravlja, u Zagrebu između 1929. i 1935. deluje likovna grupa „Zemlja“ sa arhitektonskom sekcijom na čijem čelu se nalazio arhitekta Drago Ibler. Grupa se zalagala za socijalno angažovanje kroz umetnost, pa i arhitekturu.⁴⁵ Izvan ovih okvira su delovali i drugi projektanti. Stanko Kliska je takođe bio jedan od arhitekata koji se profilisao u projektovanju zdravstvenih objekata. U periodu 1925–1938. godine obilazio je veće evropske centre i svoje iskustvo primenio je pri projektovanju više bolnica tokom međuratnog perioda: u Rijeci, Slavonskoj Požegi, Sisku, Glini, Sušaku i Zagrebu.⁴⁶

arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2007), 391–394; Z. Barešić Marinić, *Arhitektica Zoja Dumengjić...*, 14–16, 18, 61, 70.

⁴³ Z. Barešić Marinić, *Arhitektica Zoja Dumengjić...*, 20.

⁴⁴ *Isto*, 63, 65.

⁴⁵ Tokom postojanja grupe „Zemlja“ njeni članovi bili su i arhitekti Stjepan Planić, Mladen Kazuljarić i Lavoslav Horvat. Videti: Željka Čorak, *U funkciji znaka: Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, 1981), 104–178.

⁴⁶ Ž. Čorak, *n. d.*, 46–51; D. Radović Mahečić, *Moderna arhitektura u Hrvatskoj...*, 197–200; Марта Вукотић Лазар и Ђурђија Боровњак, „Значај архитекте Станка Клиске у унапре-

Juraj Najdhart je tokom 1937. i 1938. godine bio zaposlen u Centralnom higijenskom zavodu u Beogradu, gde je izradio izvestan broj projekata zdravstvene namene u duhu savremenog principa projektovanja.⁴⁷

Tokom međuratnog perioda raspisan je veliki broj konkursa za bolničke zgrade: Bakteriološki i Epidemiološki zavod u Zagrebu (1922), Oblasnu bolnicu u Sarajevu (1927–1928), zatim i za Oblasnu bolnicu u Smederevu (1928).⁴⁸ Na užem konkursu za Banovinsku bolnicu u Splitu 1930. godine prvo mesto podelili su Nikola Dobrović i Danilo Žagar. Dobrovićev projekat predstavlja radikalno moderno rešenje koje odlikuje funkcionalna razuđenost prostorne organizacije. Podužni deo bolnice je poput kičme bio predviđen za administraciju, ambulantu i društvene prostorije, dok su se u upravnim krilima nalazila različita odeljenja: hirurško, dermatološko, ginekološko, dečje, oftalmološko i interna medicina. Vizuelno izdvojena rotunda bila je namenjena operacionim salama.⁴⁹ Tokom 1930. i 1931. godine raspisana su dva konkursa za Zakladnu i Židovsku bolnicu u Zagrebu,⁵⁰ koji će se pokazati kao izuzetno važni događaji za razvoj kako zdravstvene tipologije, tako i modernih ideja u jugoslovenskoj arhitekturi. Na konkursu za Židovsku bolnicu priloženo je čak 225 radova.⁵¹ Tom prilikom je učestvovao veliki broj mladih talentovanih modernista: Nikola Dobrović, Stjepan Gomboš, Mladen Kauzlarić, Stjepan Planić i bračni par Dumengjić, dok je Ernest Vajsman osvojio prvu nagradu na oba konkursa.⁵² Vajsmanovo jedno-traktno rešenje za Židovsku bolnicu isticalo se originalnošću: bolesničke sobe bile su adaptibilne, sa terasama, pročelje je u potpunosti bilo slobodno rešeno, konstrukcija je bila skeletna sa planiranim prefabrikovanim elementima (slika 2).⁵³ Iste godine raspisan je konkurs za Sanatorijum na Šupljaj steni kod Avale. Na ovom konkursu je takođe učestvovala čitava plejada modernista i mladih arhitekata: Franjo Bahovec i Antun Urlih, zatim Miša Manojlović, Isak Azriel i Alfred Melamed, kao i Katarina Marković-Šajinović.⁵⁴ Poslednji konkurs raspi-

Ћењу здравствене културе Београда у периоду након Другог светског рата“, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae, veterinae*, 33, No. 1, (2014), 97.

⁴⁷ Б. Мишић, *н. д.*, 310.

⁴⁸ Z. Barešić Marinić, *Arhitektica Zoja Dumengjić...*, 12; T. Bjažić Klarin, *Za novi, ljepši Zagreb...*, 18.

⁴⁹ Nikola Dobrović, *Urbanizam kroz vekove I – Jugoslavija* (Beograd: Naučna knjiga, 1950), b. p.; Lj. Blagojević, *н. д.*, 103; Марта Вукотић Лазар, *Архитекта Никола Добровић: живот, дело и доба у коме је стварао* (Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2018), 65.

⁵⁰ Tamara Bjažić Klarin, „Međunarodni natječaj za Zakladnu bolnicu i klinike Medicinskog fakulteta u Zagrebu 1930.-1931.“, *Prostor*, 20, br. 2, (2012), 283–295; *Za novi, ljepši Zagreb! Arhitektonski i urbanistički natječaji međuratnog Zagreba 1918.-1941.* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2020), 18.

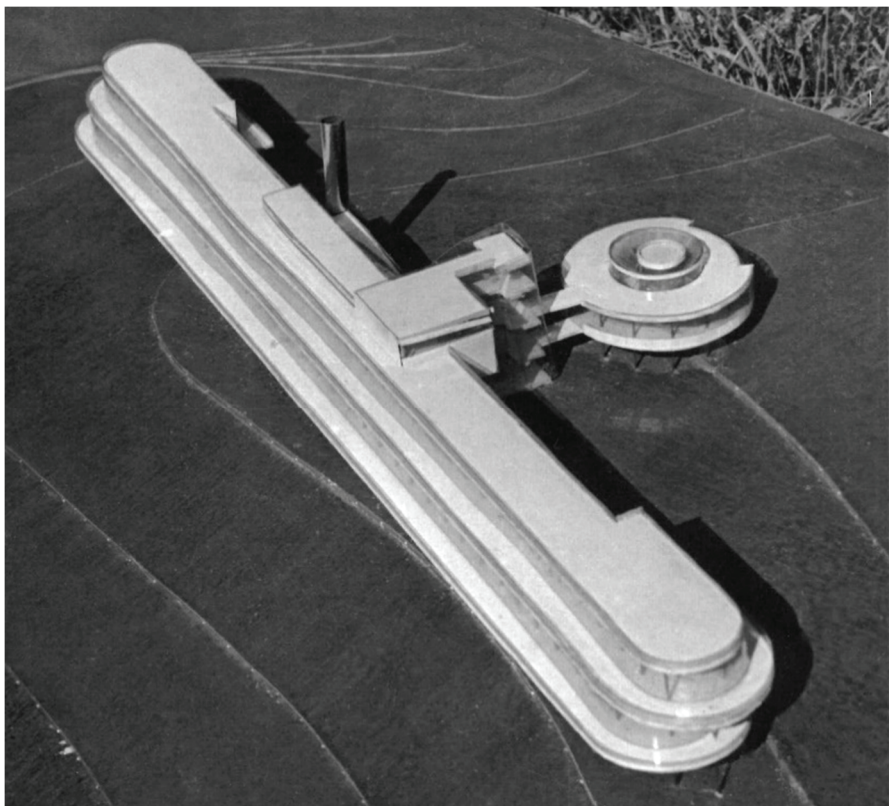
⁵¹ T. Bjažić Klarin, *Za novi, ljepši Zagreb...*, 83.

⁵² Lj. Blagojević, *н. д.*, 103–104; М. Вукотић Лазар, *н. д.*, 57; Z. Barešić Marinić, *Arhitektica Zoja Dumengjić...*, 17.

⁵³ T. Bjažić Klarin, *Za novi, ljepši Zagreb...*, 211.

⁵⁴ Privatna kolekcija Miloša Jurišića; Б. Мишић, *н. д.*, 459; Владана Путник Прица, „Прилог проучавању стамбене архитектуре Алфреда Меламеда у Београду (1933–1941)“, *Наслеђе*, XX, (2019), 138.

san je za bolnicu Bolesničkog fonda državnog saobraćajnog osoblja 1940. godine. Preovlađivala su funkcionalna i modernistička rešenja, u skladu sa savremenim potrebama medicine. Prema Biljani Mišić, na projektima je vidljiv uticaj srednjoevropskih funkcionalističkih principa u rešavanju složenih programskih zahteva, koji je rezultovao razuđenim strukturama sa racionalnom dispozicijom bolničkih, smeštajnih i komunikacijskih jedinica.⁵⁵ Prvu nagradu je osvojio Stanko Kliska, drugu Milovan Kovačević, a treću bračni par Dumengjić i Zvonimir Vrkljan.⁵⁶

Slika 2 – Maketa Židovske bolnice, arh. Ernest Vajsman, 1931.
(T. Bjažić Klarin, *Ernest Weismann: društveno angažirana arhitektura 1916.-1939*)

Konačno, značajnu ulogu u poboljšanju zdravstvene slike radničkog stanovništva imali su zavodi za osiguranje radnika. Donošenjem Zakona o zaštiti radnika 1922. godine stvorila se mogućnost da se širom zemlje podignu zavodi za osiguranje radnika, od kojih je izvestan broj bio opremljen i za njihovo lečenje, što se može smatrati početkom razvoja medicine rada. Godine 1923. raspisan je konkurs za zgradu Središnjeg i Okružnog ureda za osiguranje radni-

⁵⁵ Б. Мишић, н. д., 229–230.

⁵⁶ „У Београду се подиже још једна велика болница”, *Време*, 31. 5. 1940, 10.

ka u Zagrebu. Ured je trebalo da bude i zdravstvenog, ne samo administrativnog, karaktera sa ambulantama, javnim kupalištem i krovnom terasom za sunčanje. Na konkursu su učestvovali Milan Zloković i Drago Ibler, iako njihovi projekti nisu bili zapaženi od strane žirija.⁵⁷ Središnji ured za osiguranje radnika podignut je u Zagrebu 1927. godine, prema prvonagrađenom projektu Rudolfa Lubinskog uz asistenciju Lavoslava Horvata.⁵⁸ Godine 1934. raspisan je još jedan konkurs, ovog puta za Okružni ured za osiguranje radnika u Osijeku, na kojem su učestvovali prvonagrađeni Drago Ibler, zatim Milan Zloković, Mladen Kauzlarić i Stjepan Gomboš. Ipak, zgrada Ureda je realizovana prema drugonagrađenom projektu Bele Auera i Zvonimira Vrkljana.⁵⁹ U Beogradu je 1928. godine podignut Dom radničke komore prema projektu Svetislava Putnika.⁶⁰ Zatim je u periodu 1929–1931. sagrađen Okružni ured za osiguranje radnika, delo Lavoslava Horvata, a 1937. godine izgrađena je Javna berza rada, modernističko rešenje Dimitrija M. Leka.⁶¹ U Novom Sadu Dragiša Brašovan je 1929. godine projektovao Dom radničke komore u duhu modernizma.⁶² I drugi jugoslovenski modernisti bili su angažovani na podizanju zavoda za osiguranje radnika i radničkih komora. Đorđe Tabaković je projektovao Radnički dom u Subotici (1935–1939) i Javnu berzu rada u Zrenjaninu (1939), dok je Aleksandar Medvedev bio angažovan na izradi projekta Javne berze u Nišu (1936–1937), Doma berze u Kruševcu (1936–1939) i Doma berze rada u Bajinoj Bašti (1939).⁶³ U Skoplju su podignute Javna berza rada, delo Dimitrija M. Leka, i Okružni ured za osiguranje radnika, ostvarenje Draga Iblera, koji je posedovao ambulante, sobe za terapiju i stacionar, što je bilo neophodno za praćenje zdravstvenog stanja radnika.⁶⁴ Ibler je takođe projektovao Okružni ured za osiguranje radnika u Mostaru 1930. godine.⁶⁵

⁵⁷ Ž. Čorak, *n. d.*, 51–55.

⁵⁸ *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca* (Ljubljana: Jugoslovensko novinarsko udruženje, 1929), 56, 58; Aleksandar Kadijević, „Arhitektonski opus Milana Zlokovića u Hrvatskoj između dva svjetska rata“, *Prostor*, 28, br. 2, (2020), 288–290.

⁵⁹ Ibler je ovaj projekat smatrao svojim najboljim radom. Videti: Ž. Čorak, *n. d.*, 153; Zrinka Barešić Marinić, „Okružni ured za osiguranje radnika u Osijeku“, u: *Osječka arhitektura 1918.–1945.*, urednici Julio Martinčić i Dubravka Hackenberger (Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički razvitak, 2006), 201–212; A. Kadijević, „Arhitektonski opus Milana Zlokovića...“, 292–293.

⁶⁰ Ана Радованац Живков, „Дом Радничке коморе у Београду – историја и архитектура“, *Саопштења*, L, (2018), 353–366.

⁶¹ Originalan Horvatov projekat izmenio je Petar Gačić. Videti: Aleksandar Kadijević, „Hrvatski arhitekti u izgradnji Beograda u 20. stoljeću“, *Prostor*, 19, br. 2, (2011), 471, 473; Ana Radovanac Živanov, „Arhitektura za radništvo: ustanove u međuratnoj Srbiji“, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918–1941*, urednici Aleksandar Kadijević i Aleksandra Ilijevski (Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, 2021), 94–97.

⁶² Александар Кадиевић, „Живот и дело архитекте Драгише Брашована“, *Годишњак града Београда*, XXXVII, (1990), 154–155.

⁶³ A. Radovanac Živanov, „Arhitektura za radništvo...“, 99–100.

⁶⁴ Ž. Čorak, *n. d.*, 147–150; A. Radovanac Živanov, „Arhitektura za radništvo...“, 101.

⁶⁵ Ž. Čorak, *n. d.*, 144–146; A. Radovanac Živanov, „Arhitektura za radništvo...“, 102.

Uloga higijenskih stanova u borbi protiv zdravstvene krize

Posle Prvog svetskog rata stambena kriza je potresala većinu evropskih zemalja, a situacija je i u novoformiranoj Kraljevini bila krajnje nepovoljna. Dr Sergije Ramzin, šef Javne higijene Opštine grada Beograda, isticao je da je niz hroničnih bolesti prouzrokovao nehigijenskim stanovima, poput tifusa, dizenterije, reume i tuberkuloze.⁶⁶ Prema istraživanju koje su početkom četvrtе decenije 20. veka sprovedi Odsek javne higijene, Liga protiv tuberkuloze i Radnička komora, u Beogradu je postojalo 6.500 nehigijenskih stanova koje je nastanjivalo 26.000 građana, što je činilo 10% ukupnog stanovništva Beograda.⁶⁷ Procentualno je najveći broj obolelih od tuberkuloze živeo u nehigijenskim stanovima.⁶⁸ Drugi izvori upućuju na to da je realan udeo nastanjenih u neuslovnim stanovima bliži 25%.⁶⁹ Nedostatak zadovoljavajućег životnog prostora za siromašnije stanovništvo bio je jedan od glavnih uzroka zdravstvene krize. U Antituberkulozni disperanzer stanovništvo je najviše dolazilo iz sirotinjskih krajeva koji su obilovali nehigijenskim stanovima: Jatagan-male, Savamale, Dorćola, Marinkove bare, Bulbuldera i okoline Cvetkove mehane.⁷⁰ Slobodan Vidaković je u više navrata naglašavao da se rešavanje problema malih higijenskih stanova ne sme prepustiti privatnoj inicijativi, već da bi time morala da se bavi država.⁷¹ Uprkos tome, tokom čitavog međuratnog perioda nije formirana jedinstvena državna strategija koja bi regulisala socijalnu stambenu arhitekturu i na najefikasniji način sprovedla preventivu epidemija i visoke stope smrtnosti.⁷² Podatak da je u Beogradu 1926. godine svega 23% stanova imalo kupatilo govori u prilog nedostatku jasnih regulativa koje bi obezbedile standardizaciju u kvalitetu i higijeni stanogradnje.⁷³ Bez kvalitetnog životnog prostora koji bi zadovoljavao higijenske standarde izgradnja novih zdravstvenih objekata nije mogla da okonča zdravstvenu krizu.

Usled nedovoljnog broja povoljnih higijenskih stanova, jugoslovenska radnička klasa i sirotinja su često bile primorane da svoje stambeno pitanje reše tako što će iznajmljivati stan u nekom od neuslovnih, nehigijenskih i nelegalnih naselja.⁷⁴ Neke od odlika nehigijenskog stana bile su reciklirana drvena kon-

⁶⁶ Сергије Рамзин, „Станбено питање и асанација Београда“, *Београдске општинске новине*, 1. 6. 1931, 728–729.

⁶⁷ Слободан Видаковић, „Предлози за решење питања изградње малих станова у Београду и рушења Јатаган-мале“, *Београдске општинске новине*, 1. 9. 1935, 537, 539.

⁶⁸ Боровоје Ђорђевић, „Значај малих радничких станова за антитуберкулозну профилаксу“, *Београдске општинске новине*, 1. 8. 1933, 453.

⁶⁹ Ангелина Банковић и Злата Вуксановић Мацура, *Стварање модерног Београда: од 1815. до 1964. из збирке Музеја града Београда* (Београд: Музеј града Београда, 2019), 48.

⁷⁰ Б. Ђорђевић, *н. д.*, 453.

⁷¹ Слободан Видаковић, „Међународни конгрес за станбену културу и асанацију градова“, *Београдске општинске новине*, 1. 8. 1935, 468–478.

⁷² Т. Вјајић Klarin, *За нови, љепши Загреб...*, 211.

⁷³ Р. Гашић, „Туберкулоза на подручју Београда...“, 51.

⁷⁴ Владана Путник Прица, „Повратак прошлости: стамбено питање и криза архитектуре становања у новијој српској архитектури“, у: *Културна баштина и криза: херитолошки и*

strukcija prekrivena blatnim malterom, sa zemljanim podom.⁷⁵ Reciklirani materijal je često bio lošeg kvaliteta, truo i pogodan za širenje zaraznih bolesti.⁷⁶ Drugi faktor koji je pospešivao zarazu bila je prenaseljenost, te je u proseku stanove koji su se sastojali samo od sobe i kuhinje ponekad nastanjivalo i desetero članova porodice. Pojedina divlja naselja koja su formirana uz reke redovno su plavila, a neka su formirana na gradskim deponijama, poput Pištolj-male u Beogradu.⁷⁷

Loša higijenska slika jugoslovenskih gradova zahtevala je ozbiljniju strategiju na državnom nivou, koja nije ni približno odgovorila na realne potrebe stanovništva. Kraljevina SHS/Jugoslavija bila je među evropskim zemljama koje su najmanje ulagale u projekte socijalnog stanovanja.⁷⁸ Iako se redovno izveštavalo u periodici o novim radničkim, opštinskim i jeftinim stanovima u Evropi, stiče se utisak da su ti članci imali malo odjeka prilikom kreiranja državne strategije na polju stanovanja.⁷⁹ Jugoslovenski gradovi su za socijalnu politiku izdvajali ispod 10% budžeta, nasuprot srednjoevropskim centrima čiji su se budžeti kretali između 14 i 23%.⁸⁰ Tokom međuratnog perioda država i gradske opštine podižu stanove u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Kragujevcu, ali to nije bilo ni približno dovoljno da zadovolji realne potrebe.⁸¹ Podstaknuti takvom situacijom, mnogi jugoslovenski arhitekti su aktivno skretali pažnju na problem kulture stanovanja i zdravlja. Jedan od najagilnijih na tom polju bio je Jan Dubovi. Iako su pojedini njegovi projekti malih, funkcionalnih i higijenskih stanova ostali nerealizovani, na osnovu sačuvanih projekata možemo da sagledamo u kojoj meri je Dubovi istinski razumeo potrebe za takvim tipom stanova.⁸²

архитектонски аспект, уредник Александар Кадијевић (Београд: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, 2021), 83.

⁷⁵ Антон Б. Херенда, „Прокоп, бесправно насеље у провалији“, *Београдске општинске новине*, 1. 9. 1933, 595.

⁷⁶ Владана Путник Прица, *Стамбена архитектура Београда 1918–1941* (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, 2021), 52.

⁷⁷ „Поплављена београдска дивља насеља“, *Београдске општинске новине*, 1. 4. 1937, 352; Злата Вуксановић Мацура, „Пиштољ-мала: најзаосталије нехигијенско насеље међуратног Београда“, *Годишњак града Београда*, LIX, (2012), 131; В. Путник Прица, *Стамбена архитектура Београда...*, 53–55.

⁷⁸ Слободан Видаковић, „Изграђивање малих станова у европским градовима“, *Београдске општинске новине*, 1. 6. 1935, 364; Darja Radović, „Željeznička kolonija u Maksimiru u kontekstu radničkih naselja nastalih u Zagrebu između dva svjetska rata“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 16, (1992), 199–215.

⁷⁹ Манојло Петровић, „Стална изложба хигијенских станова у Прагу“, *Београдске општинске новине*, 15. 4. 1930, 422–423.

⁸⁰ С. Видаковић, „Изграђивање малих станова...“, 364; D. Radović, „Željeznička kolonija u Maksimiru...“, 199–215; Eve Blau, „Isotype and Architecture in Red Vienna: The Modern Projects of Otto Neurath and Josef Frank“, *Austrian Studies*, 14, (2006), 228.

⁸¹ IAB, OGB, Tehnička dokumentacija (TD), XXIII-7-1930; I-11-1936.

⁸² Jedan od najupečatljivijih primera je projekat stambene zgrade u Svetogorskoj 43 u Beogradu iz 1934. godine. Videti: IAB, OGB, TD, XXXIV-14-1934; Vladana Putnik Prica, „About the Development of Small Apartment Typology in Belgrade Interwar Architecture“, *Зборник*

Tabelarni pregled Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja za desetogodišnji plan izgradnje (1937–1947) predviđao je ne samo zdravstvene objekte već i stanove za medicinske radnike, ali je sprovođenje tog plana osujetilo izbijanje Drugog svetskog rata.⁸³ Arhitekta Dragan Petrik, inače stručnjak za zdravstvene objekte, predložio je 1938. godine projekat kolonije za život tuberkuloznih bolesnika. Kompleks je bio inspirisan najsavremenijim primerima iz engleske i nemačke arhitekture.⁸⁴ Međutim, iz nedovoljno razjašnjenih okolnosti, ni ovaj projekat nije realizovan.

Образовање и здравље: изградња модерних обданишта и школа

Porast nataliteta u gradovima nametao je potrebu za izgradnjom novih obrazovnih ustanova, od predškolskih pa do srednjeg obrazovanja. Broj dece kojima su oba roditelja radila bez mogućnosti da ih preko dana ostave na čuvanje kod rođaka ili komšija bio je u stalnom porastu.⁸⁵ Odvojenost majke od deteta bez adekvatne alternative doprinela je izuzetno visokom mortalitetu dece. Primera radi, 1929. godine svako peto dete rođeno u Beogradu nije doživelo prvu godinu života. Zahvaljujući veoma aktivnom pokretu za zaštitu dece koji je delovao u periodu između dva svetska rata, tokom narednih deset godina taj procenat je opao, pa je svako deseto dete umiralo pre prvog rođendana. Ipak, zdravstvena slika najmlađeg stanovništva bila je prilično loša, te je tuberkuloza činila uzrok smrti u 25% slučajeva. Mnoga deca su, osim toga, ostajala bez oba roditelja upravo zbog tuberkuloze kao najvećeg uzroka smrti stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji.⁸⁶

Usled teške situacije u kojoj su se nalazile radničke porodice, Opština grada Beograda je od 1928. godine započela sprovođenje „socijalnog programa“. U okviru tog programa podignuta su dva radnička skloništa i obdanište prema projektu arhitekta Jana Dubovog.⁸⁷ Prilikom izrade projekta opštinskog obdaništa dr Matija Ambrožić je ponovo dao svoj doprinos kao autoritet na polju pedijatrije.⁸⁸ Novopodignuta obdaništa su projektovana prema pravilniku, što je značilo da su prostorije za boravak dece morale imati najmanje 10 m³ zapremine po detetu, a materijali korišćeni u enterijeru laki za održavanje. Sva obdaništa bilo je u obavezi da ima „sunčano odeljenje“ orijentisano prema

Матице српске за ликовне уметности, 47, (2019), 230; В. Путник Прица, „Повратак прошлости...“, 84.

⁸³ AJ, 39-1-1.

⁸⁴ Б. Мишић, *н. д.*, 474.

⁸⁵ Марија Гајић, „Дом деце заштите и стремљења заштите деце у Београдској општини“, *Београдске општинске новине*, 1. 4. 1938, 256.

⁸⁶ *Isto*, 258.

⁸⁷ „Београдска општина гради три модерна склоништа за беспослено радништво и радничку сирочад“, *Време*, 27. 10. 1928, 8; „Радничко склониште за жене и одојчад“, *Политика*, 23. 7. 1928, 8; Д. Милашиновић Марић, *н. д.*, 38.

⁸⁸ „Свечано отварање хуманих радничких установа Београдске општине“, *Правда*, 10. 2. 1930, 2.

jugoistoku sa izlazom na terasu, kao i sobu za izolaciju bolesne dece.⁸⁹ Takođe, svako obdanište je imalo svog lekara koji je na dnevnom nivou vodio računa o zdravlju dece, a često i roditelja.⁹⁰

Nedostatak strategije jačanja infrastrukture i na tom polju, međutim, prouzrokovao je sve gore uslove obrazovanja koji su neminovno uticali i na zdravlje najmlađih građana. Škole su među lekarima identifikovane kao izvor ekstrasimptomatske tuberkuloze,⁹¹ te je bilo od velike važnosti da novoprojektovane škole zadovoljavaju higijenske standarde. Ipak, širenje i te infrastrukture teklo je sporo. Na teritoriji Opštine grada Beograda između 1923. i 1927. godine nije podignuta nijedna osnovna škola, iako je broj dece rastao i rejon opštine se višestruko proširio.⁹² Postojeće škole bile su na meti kritičara zbog nezadovoljavajućih higijenskih standarda, a pojedine su čak predstavljale pretnju za bezbednost učenika.⁹³ Zahvaljujući apelu građana, krajem treće decenije 20. veka pokrenuta je inicijativa da se u gradovima podigne što veći broj školskih objekata kako bi se poboljšali uslovi školovanja.⁹⁴

Donošenje novog zakona o narodnim školama 1929. godine konačno je omogućilo unapređenje kvaliteta arhitekture školskih zgrada, njihovu standardizaciju i usklađivanje sa realnim potrebama korisnika.⁹⁵ Škola nije više doživljavana samo kao vaspitna već i kao zdravstvena i društvena institucija.⁹⁶ Nova strategija projektovanja osnovnih škola prvi put je podrazumevala i projektovanje odvojene sale za svečanosti i fiskulturu sa pozornicom, kupatila, kao i obavezno prisustvo školskog lekara i bolničarke.⁹⁷ I pored pokrenute strategije, u Kraljevini Jugoslaviji 1931. godine jedna škola je dolazila na 1.700 stanovnika, dok je u Švajcarskoj taj broj iznosio 870, u Danskoj 740, a u Belgiji čak 520.⁹⁸ Natalija Nikolajević, šef školske higijene Opštine grada Beograda, kritikovala je stanje u kojem su se nalazile školske zgrade 1930. godine u *Beogradskim opštinskim novinama*.⁹⁹

U Beogradu se u duhu ranog modernizma projektuje nekolicina osnovnih škola: Osnovna škola „Vojislav Ilić“ (arh. Andreja Katerinić, 1931), Osnov-

⁸⁹ Правилник за установе полуотворене деčје заштите (Обданишта) на подручју Поглаварства Града Београда, *Београдске општинске новине*, 28. 2. 1936, 100.

⁹⁰ „Кроз београдска деčја обданишта“, *Београдске општинске новине*, 1. 6. 1933, 421.

⁹¹ Љ. Савковић, „Пред отварањем антитуберкулозног диспанзера Београдске општине“, *Београдске општинске новине*, 15. 6. 1931, 1483.

⁹² Жарко Крстић, „Школске зграде за основну наставу у Београду“, *Београдске општинске новине*, 16. 8. 1931, 1039.

⁹³ „Друга женска гимназија је највећа и најстарија виша женска школа у Југославији“, *Правда*, 10. 12. 1935, 4; Наталија Николајевић, „Какве треба да су основне школе у Београду“, *Београдске општинске новине*, 15. 3. 1930, 281.

⁹⁴ „Грађење нове основне школе на Господарском путу“, *Време*, 25. 6. 1931, 9; Владана Путник Прица, „Подизање три основне школе у Београду 1928. године као прекретница у развоју архитектуре школских зграда“, *Наслеђе*, XIX, (2018), 67–68.

⁹⁵ *Закон о народним школама* (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1929).

⁹⁶ Б. Мишић, н. д., 413.

⁹⁷ „Подизање основних школа у Београду“, *Политика*, 4. 3. 1928, 10.

⁹⁸ „Подизање нових основних школа у Београду“, *Време*, 9. 5. 1931, 9.

⁹⁹ Н. Николајевић, „Какве треба да су основне школе...“, 281–282.

na škola „Branko Radičević“ (arh. Desanka Manojlović, 1931–1933), Osnovna škola „Kraljica Marija“ (arh. Desanka Manojlović, 1933–1934).¹⁰⁰ Odlike zrelog modernizma poseduju škole realizovane tokom četvrte decenije: Osnovna škola „Jovan Cvijić“ (arh. Milivoje Tričković, 1934), Osnovna škola „Stevan Visoki“ (arh. Milivoje Tričković, 1938), Prva muška gimnazija (arh. Milica Krstić, 1936–1938), Prva ženska gimnazija (arh. Predrag Zrnić, 1936–1938) i Šesta muška gimnazija (arh. Predrag Zrnić, 1937–1943).¹⁰¹

Škole na čistom vazduhu su tokom međuratnog perioda promovisane kao sredstvo borbe protiv tuberkuloze.¹⁰² Na talasu tih ideja, u Zagrebu je 1929. godine osnovana prva privatna šumska škola na Tuškancu.¹⁰³ Zahvaljujući Ligi protiv tuberkuloze u Beogradu je 1937. godine otvorena prva škola za slabu i tuberkuloznu decu u neposrednoj blizini Osnovne škole „Prestolonaslednik Petar II“ u Šumatovačkoj ulici. Školu je projektovao arhitekta Ignjat Popović po principu škole na otvorenom okružene zelenilom sa staklenim pokretnim panelima.¹⁰⁴ Ipak, najveći pomak u razvoju školskih zgrada izvršio je arhitekta Ivan Zemljak. Gradska osnovna škola Jordanovac i Osnovna škola Trešnjevka u Zagrebu (slika 3), projektovane 1930, a sagrađene 1931, predstavljaju najsavremenije odgovore na potrebe obrazovnog sistema, ne samo u pogledu funkcionalnosti već i higijene. Pri projektovanju obe škole Zemljak se konsultovao sa lekarima kako bi došao do najpogodnijih rešenja.¹⁰⁵ Njegovi projekti škola su publikovani u tematskom broju časopisa *L'Architecture d'aujourd'hui* posvećenom školskim objektima.¹⁰⁶ Osim ostvarenja arhitekta Zemljaka, ističu se Zgrada srednjih škola i gimnazija koje je Egon Štajnman projektovao u Zagrebu 1930. i 1935. godine.¹⁰⁷

¹⁰⁰ IAB, OGB, TD, 619-29, XXIII-7-1930, X-42-1933, 122-3-62. Годишњи извештај о раду Техничке дирекције Општине града Београда у 1932. години, *Општинске новине*, 52, (1932), 698. Izveštaj u *Prosvetnom glasniku*, 10, (1933), 988. Vladana Putnik Prica, "The Role of Female Architects in Designing Schools in Belgrade (1918-1941)", in: *MoMoWo Symposium 2018: Women's Creativity since the Modern Movement (1918-2018)*, editors Helena Seražin, Caterina Franchini and Emilia Garda (Ljubljana: ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History, 2018), 1023–1024; Vladana Putnik Prica, „Modernizam i obrazovanje: usvajanje savremenih principa projektovanja škola u Beogradu (1930–1943)“, *Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, 17, (2021), 65–68.

¹⁰¹ AJ, fond 62, Ministarstvo građevina Kraljevine Jugoslavije (MG), fascikla 62, arhivska jedinica 1446; V. Putnik Prica, "The Role of Female Architects in Designing Schools in Belgrade (1918-1941)", 1019–1020; V. Putnik Prica, „Modernizam i obrazovanje: usvajanje savremenih principa projektovanja škola u Beogradu (1930–1943)“, 68–71; Марија Покрајац, „Београдски архитекта Миливоје Тричковић (1895–1981)“, *Наслеђе*, XXII, (2021), 42–45.

¹⁰² Стаја Стајић, „Школе на чистом ваздуху“, *Београдске општинске новине*, 1. 9. 1933, 560; M. Roth-Čerina, n. d., 62–63.

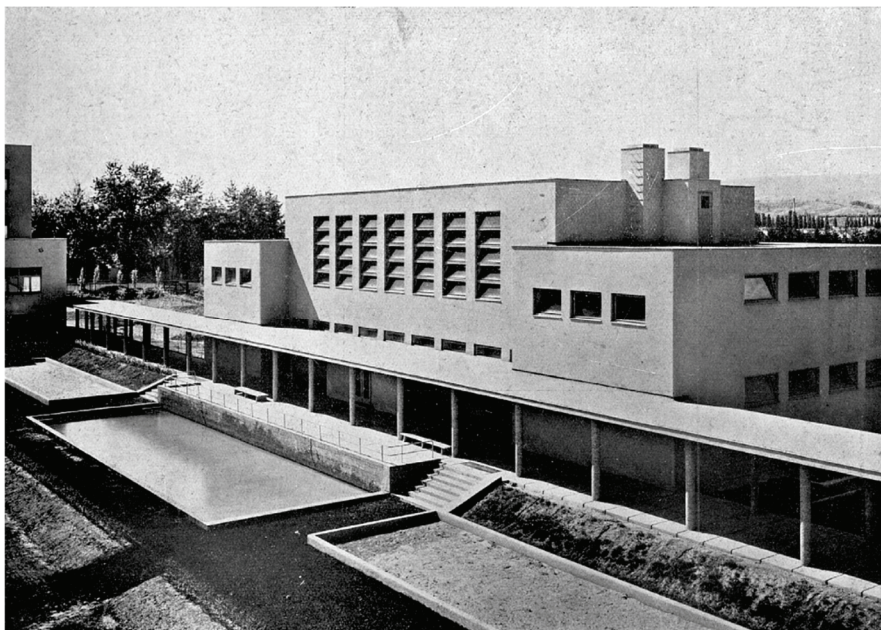
¹⁰³ M. Roth-Čerina, n. d., 67.

¹⁰⁴ „Отварање школе на ваздуху“, *Београдске општинске новине*, 1. 4. 1937, 347–348.

¹⁰⁵ D. Radović Mahečić, *Moderna arhitektura u Hrvatskoj...*, 111–118.

¹⁰⁶ Ivan Zemljak, "Écoles nouvelles en Yougoslavie", *L'Architecture d'aujourd'hui*, 2, (1933), 94–100.

¹⁰⁷ D. Radović Mahečić, *Moderna arhitektura u Hrvatskoj...*, 141–144; Z. Barešić Marinić, *Arhitektica Zoja Dumengjić...*, 88–89.

Slika 3 – Osnovna škola Trešnjevka u Zagrebu, arh. Ivan Zemljak, 1930–1931.
(D. Radović Mahečić, *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih*)

Zaključak

Građenje novih zdravstvenih ustanova usklađenih sa aktuelnim principima lečenja doprinelo je suzbijanju daljeg širenja bolesti, epidemija, visoke stope smrtnosti i kratkog životnog veka. Primera radi, prema podacima iz štampe, u samom Beogradu je 1936. godine zabeležen porast prosečnog životnog veka sa 32 na 45 godina, dok je u Zagrebu istih godina primećen drastičan pad mortaliteta.¹⁰⁸ Ipak, modernizacija kompletne državne infrastrukture tekla je sporo i sprovedena je polovično. Iako su mnogi arhitekti i lekari smatrali da su gradnja paviljonskog tipa škole kao i princip škole na otvorenom dobar put ka poboljšanju zdravstvene slike dece i omladine u Jugoslaviji, malo je bilo ostvarenja realizovanih po tim principima.

Doprinos jugoslovenskih arhitekata poboljšanju zdravstvene slike stanovništva u međuratnom periodu je višestruk. Pod uticajem evropskih tendencija, domaći arhitekti su usvajali savremene principe projektovanja zdravstvenih, stambenih i školskih objekata, sve u cilju poboljšanja uslova lečenja i života. Kako je Tamara Bjažić Klarin primetila, saradnja arhitekata i lekara pokazala se kao odličan način da se sprovede društvena misija moderne arhitekture.¹⁰⁹ Postavlja se pitanje koliki bi bio taj doprinos da je veći broj projekata bio i rea-

¹⁰⁸ „Век Београђана продужен је од 32 на 45 година“, *Време*, 14. 9. 1936, 6; „Морталитет у Загребу после рата у огромном опадању“, *Време*, 29. 11. 1936, 8.

¹⁰⁹ T. Bjažić Klarin, *Za novi, lepši Zagreb...*, 211.

lizovan. Mogućnosti državnih i privatnih ulaganja bile su ograničene i često nije bilo dovoljno razumevanja za određene progresivne ideje. Takva situacija kočila je jugoslovenske arhitekte da ostvare pun potencijal u izgradnji novih bolnica, sanatorijuma, domova zdravlja, škola i higijenskih stanova. Ipak, i oni projekti koji su ostali nerealizovani uticali su na razvoj tipologija i predstavljaju dragoceno saznanje o pravim mogućnostima jugoslovenske arhitekture za kreiranje boljeg i zdravijeg društva. Vanredan napor koji su jugoslovenski arhitekti učinili kako bi poboljšali zdravstvenu sliku stanovništva i arhitekturom unapredili kvalitet života nije ostao neopažen. Svojim angažmanom oni su omogućili dalju nadgradnju u godinama posle Drugog svetskog rata. Mnogi od protagonista borbe za bolji zdravstveni sistem nastavili su i u socijalističkom periodu da doprinose njegovom razvoju, među kojima se naročito izdvajaju Nikola Dobrović, Milan Zloković, Stanko Kliska i bračni par Dumengjić.

REFERENCE

- Abramović, Vladimir. „Život na gradskoj margini: zdravstveni, socijalni i prehrambeni aspekti življenja u Beogradu 1919–1941“. *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae, veterinae*, 33, br. 1, (2014), 162–173. DOI: <https://doi.org/10.25106/ahm.2014.0310>
- Banković, Angelina i Zlata Vuksanović Macura. *Stvaranje modernog Beograda: od 1815. do 1964. iz zbirke Muzeja grada Beograda*, katalog izložbe. Beograd: Muzej grada Beograda, 2019.
- Barešić Marinić, Zrinka. „Okrušni ured za osiguranje radnika u Osijeku“. U: *Osječka arhitektura 1918.-1945.* Urednici Julio Martinčić i Dubravka Hackenberger, 201–212. Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički razvitak, 2006.
- Barešić Marinić, Zrinka. *Arhitektica Zoja Dumengjić*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2020.
- Bjažić Klarin, Tamara. „Međunarodni natječaj za Zakladnu bolnicu i klinike Medicinskog fakulteta u Zagrebu 1930.-1931.“. *Prostor*, 20, br. 2, (2012), 283–295.
- Bjažić Klarin, Tamara. *Za novi, ljepši Zagreb! Arhitektonski i urbanistički natječaji međuratnog Zagreba 1918.-1941.* Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2020.
- Bjažić Klarin, Tamara. *Ernest Weismann: društveno angažirana arhitektura 1916.-1939.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski muzej arhitekture, 2015.
- Blagojević, Ljiljana. *Itinerari: Moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet, Službeni glasnik, 2015.
- Blau, Eve. “Isotype and Architecture in Red Vienna: The Modern Projects of Otto Neurath and Josef Frank”. *Austrian Studies*, 14, (2006), 227–259. DOI: <https://doi.org/10.1353/aus.2006.0014>

- Cohen, Jean-Louis. *L'Architecture au futur depuis 1889*. Paris: Phaidon, 2012.
- Čalić, Mari-Žanin. *Istorija Jugoslavije u 20. veku*. Beograd: Klio, 2013.
- Čorak, Željka. *U funkciji znaka: Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, 1981.
- Dobrović, Nikola. *Urbanizam kroz vekove I – Jugoslavija*. Beograd: Naučna knjiga, 1950.
- Gašić, Ranka. „Tuberkuloza na području Beograda i mere za njeno suzbijanje između dva svetska rata“. U: *Istorija medicine, farmacije i narodne medicine*. Urednici Momčilo Pavlović i Nadežda Pedović, 49–57. Beograd, Zaječar: Institut za savremenu istoriju i Istorijski arhiv „Timočka krajina“, 2007.
- Gašić, Ranka. „Osnivanje Gradske bolnice u Beogradu 1935“. *Istorija 20. veka*, br. 1, (2012), 63–76. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2012.1.gas.63-76>
- Kadijević, Aleksandar. „Život i delo arhitekte Dragiše Brašovana“. *Godišnjak grada Beograda*, XXXVII, (1990), 141–173.
- Kadijević, Aleksandar. „Hrvatski arhitekti u izgradnji Beograda u 20. stoljeću“. *Prostor*, 19, br. 2, (2011), 467–477.
- Kadijević, Aleksandar. „Arhitektonski opus Milana Zlokovića u Hrvatskoj između dva svjetska rata“. *Prostor*, 28, br. 2, (2020), 288–289. DOI: [https://doi.org/10.31522/p.28.2\(60\).6](https://doi.org/10.31522/p.28.2(60).6)
- Kadijević, Aleksandar. „Ka održivoj sintezi: jugoslovenska međuratna vizuelna kultura u historiografskom fokusu“. U: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918–1941*. Urednici Aleksandar Kadijević i Aleksandra Ilijevski, 11–12. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, 2021.
- Maksimović, Branko. *Ideje i stvarnost urbanizma Beograda 1830–1941*. Beograd: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, 1983.
- Milanović, Jasmina. „Materinsko udruženje i Srpska majka u borbi za zdravstvenu zaštitu žena i dece“. U: *800 godina srpske medicine*. Urednik Zoran Vacić, 449–460. Beograd: Srpsko lekarsko društvo, 2017.
- Milašinović Marić, Dijana. *Arhitekta Jan Dubovi*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001.
- Mišić, Biljana. „Srednjoevropski uticaji na razvoj beogradske arhitekture 1919–1941“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti, 2019.
- Panić, Vanja. *Milan Zloković: afirmacija modernizma*. Beograd: Arhitektonski fakultet, 2011.
- Pokrajac, Marija. „Beogradski arhitekta Milivoje Tričković (1895–1981)“. *Nasleđe*, XXII, (2021), 37–58. DOI: <https://doi.org/10.5937/nasledje2122037P>
- Putnik Prica, Vladana. „Podizanje tri osnovne škole u Beogradu 1928. godine kao prekretnica u razvoju arhitekture školskih zgrada“. *Nasleđe*, XIX, (2018), 67–77. DOI: <https://doi.org/10.5937/nasledje1819067P>
- Putnik Prica, Vladana. „The Role of Female Architects in Designing Schools in Belgrade (1918-1941)“. In: *MoMoWo Symposium 2018: Women's Creativity since the Modern Movement (1918-2018)*. Editors Helena Seražin, Cateri-

- na Franchini and Emilia Garda, 1015–1024. Ljubljana: ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History, 2018.
- Putnik Prica, Vladana. "About the Development of Small Apartment Typology in Belgrade Interwar Architecture". *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 47, (2019), 225–234.
 - Putnik Prica, Vladana. „Prilog proučavanju stambene arhitekture Alfreda Melamede u Beogradu (1933–1941)“. *Nasleđe*, XX, (2019), 137–150. DOI: <https://doi.org/10.5937/nasledje1920137P>
 - Putnik Prica, Vladana. „Modernizam i obrazovanje: usvajanje savremenih principa projektovanja škola u Beogradu (1930–1943)“. *Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, 17, (2021), 63–75.
 - Putnik Prica, Vladana. „Povratak prošlosti: stambeno pitanje i kriza arhitekture stanovanja u novijoj srpskoj arhitekturi“. U: *Kulturna baština i kriza: heritološki i arhitektonski aspekt*. Urednik Aleksandar Kadijević, 81–96. Beograd: Filozofski fakultet, 2021.
 - Putnik Prica, Vladana. *Stambena arhitektura Beograda 1918–1941*. Beograd: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, 2021.
 - Radovanac Živkov, Ana. „Dom Radničke komore u Beogradu – istorija i arhitektura“. *Saopštenja*, L, (2018), 353–366.
 - Radovanac Živanov, Ana. „Arhitektura za radništvo: ustanove u međuratnoj Srbiji“. U: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918–1941*. Urednici Aleksandar Kadijević i Aleksandra Ilijevski, 94–102. Beograd: Filozofski fakultet, 2021.
 - Radović, Darja. „Željeznička kolonija u Maksimiru u kontekstu radničkih naselja nastalih u Zagrebu između dva svjetska rata“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 16, (1992), 199–215.
 - Radović Mahečić, Darja. *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2007.
 - Roth-Čerina, Mia. „Utjecaj pokreta za odgoj u prirodi na razvoj paviljonske škole: odabrani europski i hrvatski primjeri iz 30-ih godina 20. stoljeća“. *Prostor*, 19, br. 1, (2011), 60–73.
 - Stanković, Saša. *Vlada Ilić: prvi moderni gradonačelnik Beograda*. Beograd: Albion Books, 2018.
 - Stefanović, Tadija. „Tokovi u srpskoj arhitekturi (1935–1941)“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti, 2014.
 - Toševa, Snežana. *Branislav Kojić*. Beograd: Građevinska knjiga, 1998.
 - Toševa, Snežana. *Graditeljstvo u službi države: Delatnost i ostvarenja Arhitektonskog odeljenja Ministarstva građevina 1918–1941*. Beograd: Muzej nauke i tehnike i Društvo konzervatora Srbije, 2018.
 - Vukotić Lazar, Marta i Đurđija Borovnjak. „Značaj arhitekta Stanka Kliske u unapređenju zdravstvene kulture Beograda u periodu nakon Drugog svetskog

- rata“. *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae, veterinariae*, 33/1, (2014), 93–117. DOI: <https://doi.org/10.25106/ahm.2014.0110>
- Vukotić Lazar, Marta. *Arhitekta Nikola Dobrović: život, delo i doba u kome je stvarao*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, 2018.
 - Vuksanović Macura, Zlata. *Život na ivici: stanovanje sirotinje u Beogradu 1918–1941*. Beograd: Orion Art, 2012.
 - Vuksanović Macura, Zlata. „Pištolj-mala: najzaostaliije nehigijensko naselje međuratnog Beograda“. *Godišnjak grada Beograda*, LIX, (2012), 129–151.
 - Vuksanović Macura, Zlata i Angelina Banković. *Mere grada: karte i planovi iz Zbirke za arhitekturu i urbanizam Muzeja grada Beograda*. Beograd: Muzej grada Beograda, 2018.
 - Zemljak, Ivan. “Écoles nouvelles en Yougoslavie”. *L’Architecture d’aujourd’hui*, 2, (1933), 94–100.

VLADANA PUTNIK PRICA, PhD, Senior Research Associate
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Belgrade, Republic of Serbia
vladana.putnik@f.bg.ac.rs

THE RESPONSE OF YUGOSLAV ARCHITECTS ON THE HEALTH CHALLENGES AND CRISIS 1918-1941

Summary

The interwar period in Yugoslavia was marked by the economy and health crisis, which had significant influence on the quality of life and social development. Yugoslav architects were not immune to this situation, and many of them turned towards ideas that were presented by European Modernists. Some of them even participated in international congresses dedicated to the different social aspects of contemporary architecture. Many were engaged in social and medical aspects of architecture through theoretical and practical work. They wrote about the necessity of taking responsibility and designing architecture that would improve social situation and this did not apply only on hospitals and medical centres, but also on housing and school architecture. After the First World War Yugoslav cities were severely lacking modern medical and health infrastructure but also quality housing and schools. In this effort Modern architecture proved to be a good choice with its functional design. In 1926 The School of national health was founded in Zagreb, where many architects specialized in designing hospitals and medical centres. Artistic group “Zemlja” (Land) was also engaged in social change through art and architecture with Drago Ibler in charge of the architectural section. During the interwar period a significant number of competitions was held for hospital design. Two of the most significant were for the Foundation and Jewish Hospital in Zagreb in 1930 and 1931. Apart from hospitals, Centres for workers’ insurance played an important role in improving the health of the working class. This was also the period of first kindergartens and modern standardized schools. Certain experiments regarding open space schools in the nature were also realized. The state invested in new buildings, especially for treating tuberculosis, but was lacking in initiative for building public housing. Since there were not enough affordable apartments that would meet the hygienic standards, the poor often lived in illegal unhygienic slums. However, the new contemporary hospital buildings managed to improve the health condition of Yugoslav citizens. The role of architects in this effort to end the health crisis is significant and many of them continued their mission after the Second World War under a new political system.

KEYWORDS: Architecture, Health Crisis, Kingdom of Yugoslavia, Modern Architecture